

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто наукові погляди щодо поняття юридичної практичної діяльності. Проаналізовано основні характеристики та принципи юридичної практичної діяльності (наукові та нормативні).

У сучасній науковій літературі ще не склалися досить чіткого уявлення стосовно змісту та обсягу поняття юридичної практичної діяльності, що пояснюється недосконалістю понятійних рядів загальної теорії юридичної діяльності. Основна категоріальна проблема полягає яку недостатній теоретичній розробленості окремих понять, так і у свавільному вживанні термінів та їх тлумаченні без урахування методологічних принципів та вимог, що виступають як достатні й необхідні та обумовлені самою природою досліджуваного об'єкта. Зокрема, потребують уточнення поняття соціальної та правової практики з метою відмежування їх від поняття юридичної практики. Окрім того, слід відрізнити поняття юридичної або правової практики від понять юридичної та правової діяльності.

Недостатньо розробленою залишається й категорія правового досвіду, яка частіше застосовується у характеристиках правової або юридичної практики. Не визначено в повному обсязі функціональну роль правового досвіду в забезпеченні єдності, ефективності, прогресу правового життя суспільства. Вищезазначені та деякі інші проблеми термінологічної невизначеності зумовлюють необхідність теоретичного осмислення і доопрацювання питань юридичної практичної діяльності з метою задоволення потреб подальшого розвитку відповідної наукової теорії та практики її застосування. Передусім слід одразу звернути увагу на те, що між схожими та співзвучними між собою словосполученнями «юридична практика» та «юридична практична діяльність» є суттєва різниця, що, як правило, не враховується у правових дослідженнях, а точніше, на яку не звертають уваги, беручи за основу лише універсалізм слова «практика», «практичний». Водночас прикметник «юридичний», що використовується у згаданих термінах, також сприяє ви-

робленню помилкових уявлень щодо їх тотожності. Проте між такими базовими правовими категоріями, як «діяльність» і «практика», окрім рис подібності, слід виділяти також риси відмінності.

З позицій методології для вивчення явища юридичної практичної діяльності мають бути застосовані системний, структурний метод, метод порівняння та інші загальнонаукові методи, що дають можливість визначити внутрішню будову явища, його склад, форми зовнішнього прояву, способи взаємодії з іншими явищами тощо. Однак основою методики дослідження залишається діяльнісний підхід, згідно з яким метод діяльності щодо інших є провідним, а практична діяльність спеціально уповноважених суб'єктів є основним пояснювальним принципом, завдяки якому вдається визначити функції, завдання, зміст, засоби та мету практичної діяльності, виокремити її види, встановити між ними взаємозв'язок тощо. Застосування соціологічних та спеціально-юридичних методів дослідження дає змогу пізнати юридичну практичну діяльність як вид або форму здійснення соціальної діяльності. У такому разі юридична практична діяльність розглядається у двох рівнях, або аспектах. З одного боку, вона містить властивості, притаманні усім іншим видам соціальної діяльності. З іншого — вона має особливості, які відрізняють її від інших видів соціальної діяльності. Визначення специфічних рис сприяє розмежуванню видів усередині поняття юридичної діяльності. У свою чергу, використання співвідношення обсягів понять та зіставлення їхніх властивостей у понятті юридичної практичної діяльності дає можливість виділити загальне, особливе та специфічне. Якщо з метою подальшого ранжирування властивостей побудувати термінологічний ряд, то отримуємо таку послідовність, в якій кожний наступний термін обіймається обсягом

змісту попереднього: «соціальна діяльність», «правова діяльність» «юридична діяльність», «юридична практична діяльність». Аналогічний ряд термінів можна скласти з використанням поняття практики, де визначаємо таку послідовність: «соціальна практика», «правова практика», «юридична практика», «практика юридичних установ, інституцій та інших уповноважених суб'єктів щодо вирішення юридичних справ, прийняття юридично значущих рішень». Також можна рухатися іншим шляхом, беручи за основу можливість теоретичного поділу будь-якої соціальної діяльності на раціональну та ірраціональну, практичну та духовну (теоретичну, інтелектуальну). На цій підставі будемо таку залежність: «соціальна практична діяльність», «правова практична діяльність», «юридична практична діяльність».

Наведення трьох подібних термінологічних послідовностей має на меті підкреслити не тільки схожість або змістовну подібність понять, а і їхню відмінність. Отже, маємо виражену відмінність між поняттями «діяльність», «практична діяльність» та «практика». Їх сполучення з поняттями «соціальне», «правове», «юридичне» матиме різні наслідки, а відповідно, і різне змістовне навантаження. Однак у термінологічному обігу вербальної форми дуже часто спостерігається плутанина у застосуванні понять, особливо таких, як «практика» та «практична діяльність». Маючи на увазі зміст одного поняття, використовується назва іншого.

Все ж таки слід дотримуватися чистоти термінології, однозначності її тлумачення, використання та сприйняття. На жаль, науковці не завжди приділяють достатню увагу цьому питанню, що призводить до алогізмів у правових текстах, а відповідно — до колізій, непорозумінь, конфліктних ситуацій, гальмування процесів дослідження права. При цьому ми не заперечуємо роль наукового плюралізму, дискусії. Однак якщо дискусія виходить із неточностей нормативних формулювань, то в процесі провадження справи вона лише заважає.

Для більш ґрунтовного розмежування понять «юридична діяльність» та «практика» пропонуємо звернутися до позиції, сформульованої В. М. Карташовим, який юридичну практику розуміє як діяльність щодо видання юридичних приписів у єдності з накопиченим соціально-правовим досвідом [7, 344]. Таким чином, всілякі варіанти використання поняття «практика» у поєднанні з іншими поняттями

передбачають обов'язкове врахування існування соціального досвіду.

Взагалі, терміни «практика», «практичний» грецького походження і означають, відповідно, дію, діяльність, діяльне життя, досвід та стосуються діяння, діяльності, використовуються у діяльності [8, 359]. Практика — це загалом діяльність людей, спрямована на перетворення матеріального світу. Це також діяльність або коло діяльності лікаря, юриста тощо [6, 663]. Відповідно, «практик» — це той, хто набув досвіду, знань у результаті практичної діяльності [5, 662].

У філософському тлумаченні практика протиставляється теорії, теоретичній діяльності, що, відповідно, дає можливість відокремити юридичну практичну діяльність від юридичної наукової, теоретичної. Таке філософське розмежування використовується нами спеціально, з метою не протиставлення, а виявлення відмінностей, які дають змогу зробити теоретичне відокремлення. У зазначеному вище термінологічному ланцюжку практична діяльність охоплюється поняттям юридичної разом з іншими видами внаслідок наявності загальних рис.

Але водночас її існування як самостійного виду можливе лише завдяки виявленню рис особливого походження, які дають змогу відмежуватися від таких специфічних видів юридичної діяльності, як навчальна та наукова. Або, навпаки, відмежувати останні від практичної діяльності юристів. Щодо загальних властивостей юридичної практичної діяльності, то вони походять із характеристик соціальної, правової та юридичної діяльності. Наприклад, юридична практична діяльність, будучи видом або формою здійснення соціальної діяльності, має такі риси: відбувається в соціальному просторі; виступає як форма зовнішнього прояву соціального організму, спосіб існування в природі; має певний механізм здійснення; пов'язується з потребами суспільного розвитку. Як різновид правової діяльності юридична практична має такі загальні риси: здійснюється у сфері впливу права; передбачає настання правового результату; є правомірною поведінкою; є формою створення, відтворення та матеріалізації права; є засобом забезпечення організаційного впливу на інші сфери суспільного життя [7].

Як вид та основна форма юридичної діяльності, від якої також походять загальні характеристики — юридична практична діяльність здійснюється на професійній основі, з використанням правових засобів, процедур; має особливий режим здійснення, а також особливі

організаційні та процесуальні форми; її метою є задоволення законних потреб та інтересів [3, 2-3].

Водночас, поряд із загальносоціальними та правовими характеристиками, юридична практична діяльність має низку специфічних ознак, які доповнюють її поняття, вказують на належність до обсягу поняття юридичної діяльності та дають змогу відокремити від інших складових. Якщо у характеристиці загальних рис ми виявили можливість аплікації соціального або правового, то на рівні специфічних ознак маємо виявити риси індивідуального значення (походження). Враховуючи особливості правової сфери, її обумовленість правом, пріоритетність правових форм, такі риси слід виводити перш за все з нормативних текстів, що становлять базу діяльності практичних юристів. Іноді шляхом аналізу прямо сформульованої характеристики, а іноді шляхом проведення певних теоретичних узагальнень тлумачення нормативного матеріалу, коли законодавець прямо не називає, а дослідник, використовуючи метод абстрагування, відшукує закономірність і потім формулює її як характерну рису. Такі специфічні ознаки умовно можуть бути названі нормативними. Проте якщо для виявлення нормативних ознак достатньо аналізу тексту нормативно-правового акта, то для наукових об'єктів вивчення є результати наукових спостережень, монографічні дослідження, де вихідним матеріалом виступатимуть науково-теоретичні абстраговані конструкції як результати проведеної дослідно-правової роботи. Їх неявна визначеність або нормативна несформульованість зовсім не роблять їх другорядними за значенням або необов'язковими. Вони так само наявні у повсякденній юридичній роботі, як і інші характеристики, що спонукає до тривалих спостережень, подолання у їх пошуку так званої прихованості. Слід взяти до уваги також групу ознак, що констатуються й представниками практики, але виходять не із фіксованого образу законодавця або науковця, а з власного життєвого досвіду, досвіду практичної діяльності. У такій самій ситуації практичний досвід є умовою, обов'язковим фактором або необхідним додатком до діяльності, який дає змогу зробити певні узагальнення, вичленити у повсякденному і звичному щось оригінальне, характерне або суттєве.

Наприклад, представники практичної діяльності вказують на компетентність, що має виявлятися у повсякденній діяльності юристів, інформативність або інформативну насиче-

ність. Практична діяльність юристів характеризується також максимальною наближеністю до учасників правових подій, конкретних життєвих ситуацій, безпосередністю участі у їх вирішенні, спілкуванні з суб'єктами правовідносин, які стають об'єктами правового впливу. Вказується й на те, що основним підґрунтям організації та діяльності правових установ, здійснення юридичної практики є норми права, але все більшого значення набувають і норми моралі, які фіксуються не за волею законодавця і не в офіційних джерелах права, але становлять дуже важливу деонтологічну основу здійснення будь-якої професійної діяльності юристів. Згодом подібні узагальнення стають предметом наукових дискусій або ж включаються до предмета правового регулювання, переходячи, таким чином, до розряду нормативних. Таке розмежування характерних ознак явища на три групи є відносно умовним і робиться за критерієм джерела, що визначає ту чи іншу характеристику діяльності. Проте в такому розподілі є не тільки науковий, а й практичний сенс.

По-перше, сучасна наукова література, хоча недостатньою мірою, але містить значну кількість наукових позицій авторів, які намагалися наблизитися до розв'язання проблем юридичної діяльності. Пропоновані переліки ознак або характерних рис, особливостей часто між собою не узгоджуються. Але не в аспекті поширеного ідеологічного плюралізму, а в аспекті плюралізму методичного, особливо в тій його частині, яка теоретично та науково не обґрунтована. На нашу думку, прийшов час вирішення проблематики категоріальних рядів теорії юридичної діяльності, що можливо лише за умов побудови ієрархії понять та ознак тих явищ, які формують категоріальну базу теорії. Не можна характеризувати явища родо-видового співвідношення, використовуючи одну ознаку. Якщо соціальна діяльність має свої властивості, то явище нижчого рівня — права, юридична діяльність — має свої індивідуальні ознаки. Між ознаками двох рівнів є взаємозв'язок, але не має бути тотожності. Тому з погляду наукової теорії таке методологічне розмежування дає змогу дотримуватися певного порядку у формуванні системи правових знань.

По-друге, між законодавчою та науково-теоретичною моделями завжди є відмінність. Вони формуються у різні періоди часу за вольовими рішеннями різних суб'єктів, можливо, й без попереднього взаємоузгодження. Тому для

повноти картини правових реалій виникає потреба їх поєднання, зіставлення, але лише після попереднього розмежування. Крім того, окремі теоретичні положення, перевірені практикою життя, вносяться до текстів нормативних актів як доповнення, приходять на зміну нормативним характеристикам.

Окрім визначення основних властивостей, у характеристиці поняття явища необхідним є висвітлення принципів його побудови і функціонування. Тому сформулюємо декілька основних тез щодо принципової основи юридичної практичної діяльності.

Основними принципами юридичної практичної діяльності вважають основні засади, вихідні положення, ідеї, які є орієнтирами, вимогами її здійснення, відбивають сутнісні властивості права [2, 245]. Однак принципи юридичної практичної діяльності за своїм походженням є похідними від принципів права, а тому мають розглядатися у взаємозв'язку та взаємодії з ними. Розуміння такого співвідношення значно спрощує висвітлення основних рис або властивостей певного виду діяльності, яка відбувається у сфері дії права, а тим більш спрямована на забезпечення реалізації права. Як правило, зазначає С. С. Алексеев, правові ідеї розуміються в науці, практиці юриспруденції як певні «просто ідеологічні положення», категорії правосвідомості, які висловлюють постулати якої-небудь філософської, політичної або правової доктрини [1, 297]

У цілому проблематика поняття принципів права є достатньо розробленою в юридичній науковій літературі. Проте принципи професійної діяльності юристів, принципів здійснення юридичної роботи в окремих сферах суспільного життя або в межах певної юридичної спеціалізації досліджені недостатньо [4; 12]. Привертають до себе увагу такі проблемні питання, як ієрархічність системи принципів, імперативність принципів права щодо всіх сфер та напрямів правової діяльності, виділення загального та особливого у характеристиці принципів, що становлять засади окремих видів практичної діяльності юристів, ступінь нормативної забезпеченості того чи іншого принципу, роль принципу як алгоритму дії у вирішенні юридичної справи за умов недостатньої врегульованості суспільних відносин тощо. Ці та деякі інші недоопрацювання науковців не дають достатніх підстав для вироблення адекватної оцінки відповідності засобів, методів здійснення юридичної діяльності її функціям, завданням та напрямам подальшого вдосконалення.

Слід зважати й на те, що у загальній сукупності принципів права існує своя власна ієрархія та взаємодія, яка дає змогу зіставити загальноправові та галузеві принципи права, принципи інститутів тощо. Але нас більшою мірою цікавитиме градація, в якій можна було б виділити як принципи юридичної практичної діяльності, так і принципи слідчої, прокурорської або адвокатської діяльності для їх подальшого зіставлення, виявлення рис тотожності та відмінності.

Для здійснення характеристики принципової основи професійної діяльності юристів актуального значення набуває питання формування правових принципів, науковий сенс, який можна усвідомити, якщо врахувати практичну спрямованість цього виду юридичної роботи. На думку С. С. Алексеева [1, 298], правові ідеї початково перебувають і в юридичній матерії, вираженій у законах, судових рішеннях, інших юридичних реаліях. Вони народилися у самій правовій матерії і саме там «розчинені», «заховані», є невід'ємними, органічними елементами самого змісту права. При цьому, вказує автор, зважаючи на те, чи стали вони як ідеї зрозумілі науковцям, чи виділяються як духовні, інтелектуальні начала, чи закріплені в текстах законів — незалежно від цього правові ідеї можуть бути охарактеризовані як сама суть, центральна ланка юридичної організації правового матеріалу, свого роду «стрижень» юридичних конструкцій, що в юридичній науці позначається «принципом», «началом» даної галузі або «методом регулювання».

Виходячи із цих положень, можна зробити припущення стосовно важливості або виключної ролі правових принципів у сфері здійснення професійної діяльності юристів. Проте правові принципи визначають не лише основи юридичної практичної діяльності, а й основу процесів правотворення, правозастосування, правового виховання, мислення, правового розвитку та функціонування правової системи.

Таким чином, можна констатувати, що правові принципи мають властивість формуватися та існувати у площині правових реалій, визначаючи найголовніші положення окремих елементів правової системи, в тому числі й стосовно сфери здійснення юридичної практичної діяльності.

Якщо стосовно принципів права такий підхід є обґрунтованим, то щодо принципів юридичної практичної діяльності він потребує деяких уточнень. Це пояснюється тим, що явища права та практичної діяльності юристів пе-

ребувають на різних рівнях узагальнення у розумінні правового життя або правової системи суспільства, виконують різні функції у соціальній системі та мають різне соціальне значення, що разом свідчить про пріоритетність права, його першочерговість щодо всіх інших явищ правової дійсності. Таким чином складається і відповідне співвідношення принципів права та принципів юридичної практичної діяльності, між якими існує кореляція, взаємозв'язок.

Принципи права конкретизуються у площині практичної діяльності, і така конкретизація здійснюється різними шляхами, а не лише шляхом пізнання вже існуючих. По-перше, найпростішою формою конкретизації вважається нормативне закріплення принципів права у відповідних документах шляхом формалізації, легалізації, оприлюднення. Такі принципи слід віднести до нормативних. По-друге, слід назвати інший спосіб формування принципів практичної діяльності — шляхом підготовки наукових концепцій, доктрин, програм тощо. У цьому полягає одна з особливостей формальної сторони. Наукові принципи можуть формуватися не тільки шляхом пізнання вже існуючих закономірностей, а й шляхом обґрунтування суб'єктивних поглядів, наукових передбачень, які розраховані на перспективу, існують віртуально як факти майбутнього. Таким чином, можна зробити попередній висновок, що принципи права, віднайдені як закономірності правової дійсності або сформульовані за допомогою засобів наукового прогнозування, за характером свого походження можуть бути віднесені до групи наукових принципів права. Щодо сфери юридичної практичної діяльності принципи права, в тому числі й доктринального походження, конкретизуються, перетворюючись із загальних правових на спеціальні або

професійні принципи, які існують або повинні існувати лише у цій специфічній сфері професійної діяльності юристів. Вони продовжують залишатися науковими, поки не набудуть статусу загальнообов'язкового гарантованого державою та суспільством масштабу поведінки, тобто поки не перейдуть зі сфери науково-теоретичного знання до сфери правового регулювання та стануть стандартом виконання правової роботи.

Донедавна, наприклад, такі принципи, як верховенство права, непорушність основних прав та свобод людини і громадянина, пріоритет інтересів особи у її відносинах з державою, соціалізація змісту діяльності інститутів державної влади, врахування світових стандартів у практиці забезпечення правового статусу особи тощо проголошувалися лише концептуальними засадами майбутнього розвитку правової системи України. На сьогодні вони можуть вважатися нормативними, хоча ще й не отримали належної законодавчої підтримки, державно-правового забезпечення. Однак їх закріплення у нормативному матеріалі надає їм нового звучання та нових можливостей у практиці правового регулювання [2]. Окремо заслуговує на увагу й принцип прямої дії норм Конституції, який також став нормативним для нашої правової системи з 1996 р. і роль якого для сфери здійснення юридичної практичної діяльності важко переоцінити.

У результаті надання цьому принципу статусу конституційного ми можемо спостерігати тенденцію перетворення норм основного закону з правової декларації на інструмент обмеження державної влади, комплекс правових вимог до позитивного законодавства, до практики діяльності правових установ, що здійснюють охорону та захист права.

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения.- М.: НОРМА, 2001.
2. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія.— К.: ВІ РА-Р, 1999.
3. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность: Учебное пособие.— М.: БЕК, 1997.
4. Скаун О. Ф. Юридическая деонтология: Учебник.— Харьков: Эспада, 2002.- С. 62-67.
5. Карпов Н. С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності: Монографія.— К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України.- 1996.- № 30.- Ст. 141; Постанова Верховної Ради України «Про засади державної політики в галузі прав людини» № 757—XIV від 17 червня 1999 р. // Офіційний вісник України.- 1999.
7. Новый тлумачний словник української мови: У 4 т.— К.: АКОНІТ, 1999.-Т. 3.
8. Общая теория государства и права: Академический курс: В 2-х т. / Под ред. проф. М. Н. Марченко.— Том 2.
9. Теория права.— М.: Зерцало, 1998.
10. Пуинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях.— М., 1984.— С. 17.
11. Оксамытный В. В. Правомерное поведение личности.— К., 1985.- С.120.
12. Правовые формы деятельности в общенародном государстве.- Харьков, 1985.- С. 9.
13. Орзих М. Ф. Право и личность.- К., 1978.- С. 127.
14. Кудряцев В. Н. Право и поведение.- М., 1978.- С. 14.
15. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія.— К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2002.- С 124-146.
16. Философский энциклопедический словарь.- М., 1997.

S. Gusaryev

THE CHARACTERISTIC OF VIEW CONCERNING CONCEPT AND BASIC PRINCIPLES OF LEGAL PRACTICAL ACTIVITY

The author considers the scientific points of view concerning concept of legal practical activity. Its basic properties are analyzed. As the basic characteristic it is offered to consider principles of legal practical activity, among which are allocated scientific and normative.